

Buzás Gergely

Atha comes kaposszentjakabi temploma

2018

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. A kaposszentjakabi templom romjainak fotó 3D felmérése (Sandó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)

1061-ben fogott hozzá Atha (Ottó) somogyi ispán a Kapos folyó völgye fölé emelkedő magaslaton álló, régisége miatt akkor már romos Szent Jakab templom felújításának, és ekkor adta ki a templom mellett általa létesített bencés monostor alapítólevelét, amely tájékoztat az alapítás körülményeiről.¹ Az új templomot 1067-ben, az akkor már nádori méltóságot viselő alapító, Salamon király, valamint Géza herceg jelenlétében szenteltette fel, amiről a magyar krónikának a 14. századi Képes Krónikában megőrzött szövege is megemlékezett. A 16-17. századi háborúkban elpusztult épület együttest 1960-1966 között Nagy Emese tárt

fel,² majd hitelesítő ásatását 2013-2016 között Molnár István végezte el.³

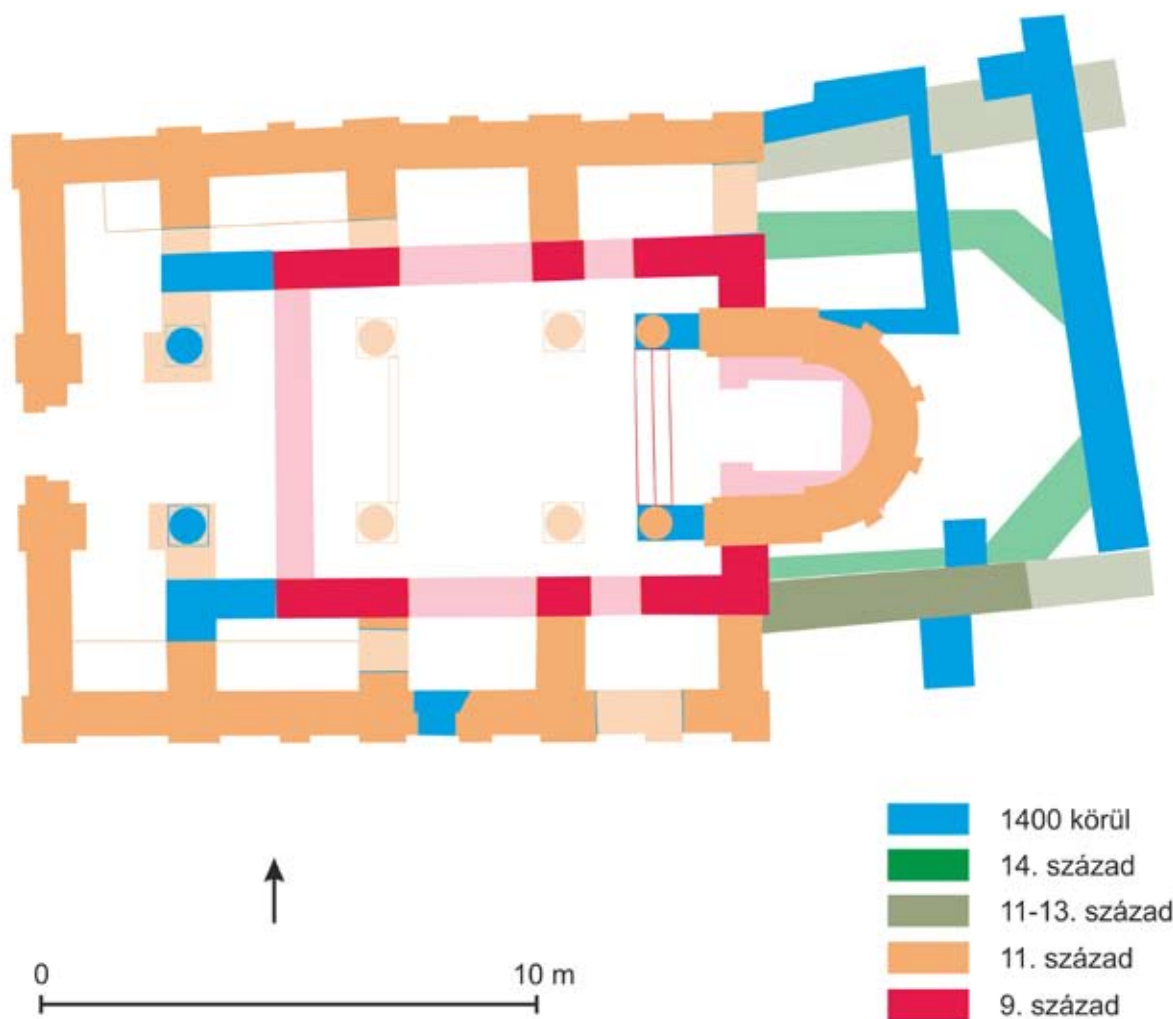
2 Nagy Emese 1973: Előzetes Jelentés a kaposszentjakabi ásatásról. Somogyi Múzeumok Közleményei. 1. (1973.) 335-339.

3 A templom legújabb régészeti kutatásairól: Molnár István: Rövid beszámoló a kaposszentjakabi apátság területén végzett újabb régészeti kutatásról. Archaeologia - Altum Castrum Online 2014. (<http://archeologia.hu/content/archeologia/259/kaposszentjakab-molnar.pdf>); Molnár István: Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság területén 1. In: A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 3. (2014) 185-198.; Molnár István: Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság templomának területén. In: Archeologiai Értesítő 140. (2015) 177-194.; Molnár István Rövid beszámoló a kaposszentjakabi bencés apátság területén 2016-ban végzett régészeti feltárásról. Archaeologia - Altum Castrum Online 2017. (<http://archeologia.hu/content/archeologia/460/molnar-szentjakab-2016.pdf>). Molnár Istvánnak ezúton is szeretnék köszönetet mondani a munkámat segítő számos értékes információért és tanácsért.

1 Kumorovitz L. Bernáth: A zselincszentjakabi alapítólevél 1061-ből. Tanulmányok Budapest Múltjából XVI. Budapest, 1964. 43-83.

A régészeti kutatások a feltárt templomrom három fő építési periódusát mutatták ki: az első, Molnár István által megfigyelt épület egy egyhajós templom volt, kisméretű, négyzetes alaprajzú szentéllyel. Minden bizonnyal ez azonosítható az alapítólevélben említett, 1061-ben már régisége miatt romosként jellemzett Szent Jakab egyházzal. Ezt az első templomot Molnár István a körülötte feltárt erődítés és temető régészeti leletei és radiokarbon kormeghatározások alapján a 9. századra tudta keltezni. A második periódust a Nagy Emese által feltárt, 1061-1067 közé keltezhető építési korszak jelenti, melyet az alábbiakban részletesen fogunk elemezni. Később a templom keleti irányú bővítését tervezhették: előbb – feltehetően még az Árpád-korban – a templom keleti oldalához két kelet-nyugati irányú, egymással párhuzamos, de

a templom tengelyétől eltérő téglafal épült, erőteljes, agyagba rakott téglából álló alapozással. Később – már valószínűleg a 14. században – közéjük egy poligonális záródású szentély alapozását fektették le. Ez utóbbi biztosan nem készült el.⁴ Végül a 14-15. század fordulóján a templom déli oldalához épült kolostorkerengő építésével egyidőben jelentős módosításokat hajtottak végre a román kori templom szerkezetén: az épület 11. századi belső támaszrendszerének elemeit részben lebontották, részben átalakították, a hosszházat bordás keresztboltozatokkal fedték le, a szentély padlóját megemelték, a hosszházét viszont lesüllyesztették. A templom lebontott két nyugati melléktere helyére oszlopokra támaszkodó karzatot építettek. A szentély északi oldalához egy sekrestye épült. Az átépítést feltehetően a kolostor

2. A templom periodizált alaprajza

⁴ Molnár 2014/2. 196.

3. *A főhajó kelet felé nézve*

4. *A főhajó nyugat felé nézve*

5. *Az apszis külső homlokzata*

6. *A hosszház déli oldalhomlokzata*

7. *Korinthoszi fejezet fotó 3D felmérése (Sándó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)*

10: *Attikai profiló oszloplábazat fotó 3D felmérése (Sándó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)*

8. *Oszloptörzs töredék fotó 3D felmérése (Sándó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)*

11. *Attikai profilú oszloplábazat töredékének fotó 3D felmérése (Sándó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)*

9. *A diadalív oszlop lábazatának fotó 3D felmérése (Sándó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)*

12. *A diadalív oszlop lábazatának fotó 3D felmérése (Sándó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)*

13. A templom nyugati részén talált, erősen lepusztult oszlóplábazat

14. Szentélyrekesztő korlátpillérének töredéke

és templom leégése indokolta, amit több a román kori kőfaragványon megfigyelhető erős átégés igazol. Ezt a periódust a hozzá kapcsolódó kőfaragványok, konkrétan a templom és a kerengő keresztboltozatainak hasonló profilú, de eltérő méretű hornyolt ékbordái alapján lehet a 14. századra, vagy a 15. század elejére keltezni, így összefüggésbe hozható a templom számára 1392-ben kiadott búcsúengedéllyel.⁵

A templom 1060-as évekkel keltezhető építési periódusát a néhol 2 m magasan fennálló falak, a Molnár István által gondosan megvizsgált alapozások és a nagyszámú kőfaragvány alapján kísérelhetjük meg rekonstruálni. Az épület bonyolult szerkezete azonban csak a utóbbi években tisztázott építéstörténet alapján fejthető meg. A korai egyhajós templomot ugyanis a 11. században nem bontották el teljesen, hanem az északi és déli oldalfalait felhasználták az újjáépítés során. Ezek a falak alkotják a templom központi terének terének két oldalfalát. A régi templomot a nyugati homlokzati fal lebontásával nyugat felé megnyújtották, az így megnagyobbított terét pedig észak, nyugat és dél felől mellékterekkel körülépítették. E mellékterek közül minden oldal közepén egy-egy térrész a központi tér felé nyitott volt, a köztük lévőket viszont zártak, amelyekbe csak ajtók vezettek be. A régi templom lebontott szentélye helyére egy új apszist emeltek. Az apszis elé utólag egy-egy oszlopalapozás készült, amelyekre palmettás

díszű oszloplábazatokat helyeztek. A lábazatok annak köszönhetően maradtak fenn szinte teljes épségben, hogy a gótikus átépítés során a megemelt járószintű szentély elé épített lépcső pofafalaival körülfalazták őket. A lábazatokon mérhető 54 cm-es törzsátmérővel egyező csavart bordázással díszített oszloptörzs alsó részének töredéke is előkerült Nagy Emese ásatásai során, közvetlenül az oszloplábazat mellett leomolva,⁶ valamint egy ugyanilyen oszlopátmérőhöz tartozó 11. századi korinthuszi fejezet. A régi templom belső terébe a két oldalfalhoz tapasztva két-két nagyméretű oszlopalapozást építettek be, amelyek a nyugat felé meghosszabbított templomteret hosszirányban éppen harmadolják. A két oldalsó, a központi tér felé nyitott melléktér pontosan az oszlopalapozások közti középső mezőbe esik. Az alapozások felső részét a hosszhoz gótikus szintsüllyesztése miatt valamelyest visszabontották,⁷ így az alapozások feletti szerkezetből nem maradt in situ elem, de a kolostor kőanyagából ismert három vagy négy, olyan kőből faragott oszloplábazat, amelyek eredetileg ezeken az alapozásokon állhattak. Ezek közül az egyik Nagy Emese ásatása során az északnyugati sarok zárt alapozású mellékterének befelé néző falsarkán állva került elő. Az erősen megégett és ezért lepusztult felületű lábazatot részben téglával körülfalazva találták meg. Molnár István alapozás-vizsgálata

5 Molnár 2014/2. 186.

6 Molnár 2014/2. 189-190., 6. ábra

7 Molnár 2014/2. 191.

azonban kimutatta, hogy a templomnak ezeket a részeit a gótikus átépítés során átalakították: a korábban valószínűleg felmenő fallal rendelkező északnyugati és délnyugati melléképítményt alapozásig visszabontották majd ráhelyeztek egy-egy oszloplábazatot. Ugyanekkor az eredetileg a két szélső nyugati melléképítménnyel az alapozási- és az alsó szinten nem érintkező északi és déli oldal nyugati melléképítményeit meghosszabbították a nyugati melléképítmények visszabontott alapozásai fölé.⁸ Ezek szerint az északnyugati oszloplábazat a gótikus átépítés során másodlagosan került arra a helyre, ahol Nagy Emese rátalált. Egy másik hasonló méretű, és hasonlóan lepusztult oszloplábazat

is előkerült, amit egy lefelé fordított római sírkőből faragtak át. Egy harmadik hasonló méretű, de épebb lábazat attikai profilal szintén nem in situ került elő. Ezt a helyreállítás során a délnyugati helyiség belső sarkára helyezték el. Ismert még egy ép profilú attikai lábazat egy sarka, ezen azonban nem lehet az oszlopátmérőt meghatározni, lehetséges, hogy a faragvány római-kori. Nem zárható ki, hogy ez egy negyedik hasonló méretű oszlophoz tartozott. Mivel az egész kolostorban a templom középterének négy alapozásán kívül nem ismert más oszlopalapozás, bizonyosak lehetünk benne, hogy ezek az oszloplábazatok eredetileg a középtérbe készültek. Ezeknek az oszlopoknak a lába-

15. Vállkőfejezet fotó 3D felmérése (Sandó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)

16. Vállkőfejezet fotó 3D felmérése (Sandó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)

17. Nyolcszögű pillér lábazattöredéke

18. Nyolcszögű pillér lábazattöredékének fotó 3D felmérése (Sandó Norbert Pazirik Informatikai Kft.)

⁸ Molnár 2014/2. 191, 196.

zatokon mérhető törzsátmérője 60 cm, azaz nagyobb az apszis diadalívének oszlopainál, ami minden bizonnyal azt jelenti hogy az oszlopok magasabbak is voltak, és funkciójuk is eltért a diadalívet tartó oszloppárétól. Az oszloptörzs 30 cm sugarából következtetni lehet az oszlop magasságára is: ami valószínűleg az antik építészetben használatos az 1:20 arány alapján 6 m lehetett. Ez összhangban van az oszlopok közti 3 m-es távolsággal is. Ezt az arányszámítást támasztják alá az apszis diadalívoszlopai is, amelyek törzsének 27 cm-es sugara alapján számítható 5,4 m-es magassága a minimális érték ami elképzelhető a 280 cm széles szentély boltvállmagasságaként. A templom középterének négy oszlopa minden bizonnyal komoly teherhordó funkciót látott el. Erre vall gondosan falazott és minden más falénál jóval mélyebb alapozásuk is. Ez a teherhordó funkció elsősorban a templom központi terének boltozatát megtámasztó szerep lehetett.

A templom 11. századi kőfaragvány-anyagának jelentős részét alkotják kisméretű nyolcszögű pillérek és hozzájuk tartozó vállköfejezetek töredékei. A pillérek törzs-szélessége 40 cm, a vállkövek pedig 74 cm széles falat hordoztak. A leletek között van egy római kori, elég szabálytalanul faragott kerek oszlop, attikai lábazattal ellátott töredéke. Az oszlopatméről a nyolcszögű pillérekéhez hasonló: 40 cm. Feltehetően ezt a római oszlopot is a nyolcszögű pillérek sorában használták fel egy vállkö hordására. Ilyen támaszokhoz illő alapozások vagy falszakaszok az épület földszintjén sehol sincsenek, és a földszint körítőfalai is lényegesen vastagabbak a vállköveken mérhető 74 cm-nél. A legközelebb ehhez a falvastagsághoz a templom középterének a 9. századi templomból átöröklött 80 cm vastag oldalfalai állnak. A pillértörzseken és vállköveken nem figyelhető meg nyílás-üvegezés nyoma és a vállkövek körbefutó, gondos faragott díszé is arra vall, hogy e támaszok nem lehetnek kifelé néző ablakok osztópillérei. A kis pillérek minden jellemzője amellet szól, hogy ezek a templom belső terében, emeleti szinten helyezkedhettek el. A templom emeletes kialakítására vall az a két lépcsőindítás amely az északi és a déli külső fal belső oldalán az északnyugati és a délnyugati mellék-

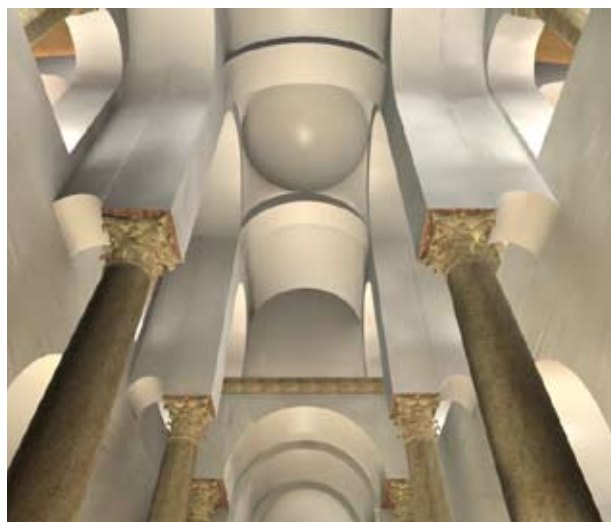
19. A templom déli nézetének rekonstrukciója

20. A templom délkeleti nézetének rekonstrukciója

21. A templom délnyugati nézetének rekonstrukciója

22. A belső tér boltozati rendszerének rekonstrukciója kelet felé nézve

23. A belső tér boltozati rendszerének rekonstrukciója dél felé nézve

24. A főhajó belső terének rekonstrukciója kelet felé nézve

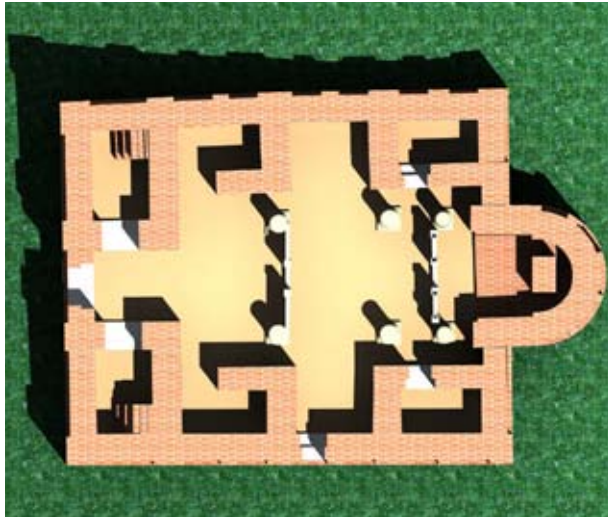

25. A keresztház belső terének rekonstrukciója dél felé nézve

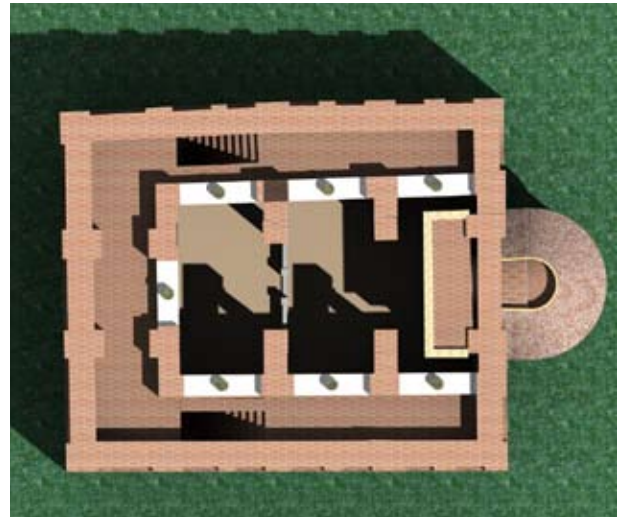

26. A főhajó belső terének rekonstrukciója nyugat felé nézve

térből indul keleti felé. Ezek a lépcsők magyarázatot adnak az északi és a déli oldal nyugati melléktereinek funkciójára is: ezek a terek a lépcsők alépítményei voltak. A lépcsők alapján biztosak lehetünk benne, hogy a mellékterek felett egy emeleti karzat helyezkedett el, a vállkőfejezettel koronázott nyolcszögű pillérek pedig ennek a karzatnak a templom központi tere felé nyíló ikerablakainak középosztói lehettek. Az ikerablakok becsülhető méretei alapján a karzat magassági méreteire is következtethetünk. Az ablaknyílások a 3 m széles falszakaszokban helyezkedhettek el, így szélességük és ezzel összefüggésben magasságuk is ennél valamivel kevesebb lehetett. Ugyanakkor mivel az emeleten voltak, minden bizonnyal egy legalább

27. A templom rekonstruált földszinti alaprajza

28. Templom rekonstruált emeleti alaprajza

29. A templom rekonstruált hosszmet-szete

30. A templom rekonstruált keresztmet-szete

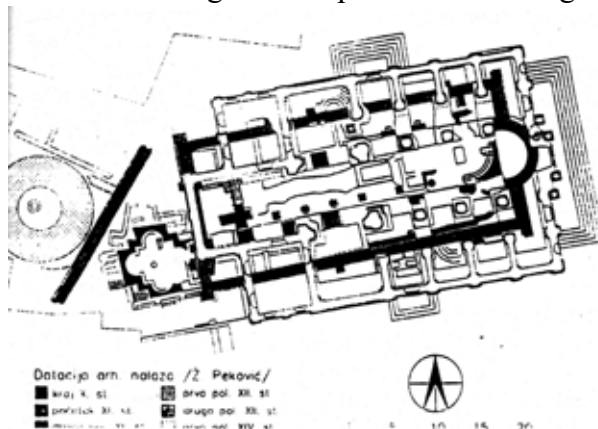

31. A templom rekonstruált hosszmet-szete

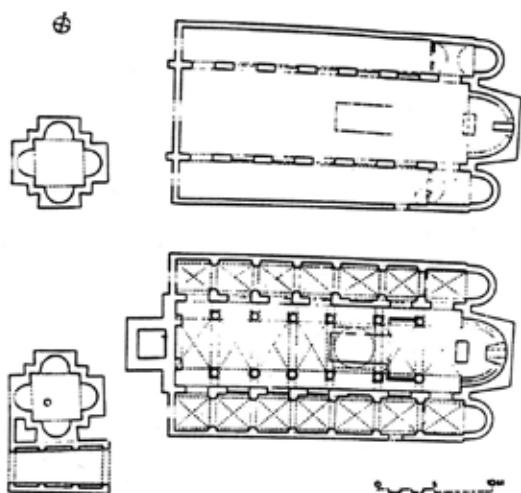

32. A templom rekonstruált keresztmet-szete

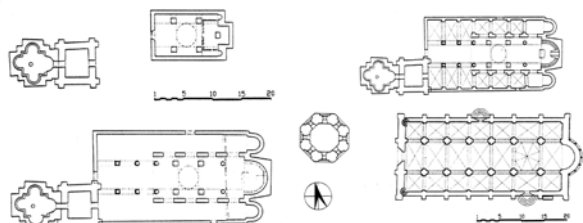
90-100 cm magas mellvéden állhattak. Összességében tehát figyelembe véve az ablakok átboltozásának szerkezeti vastagságát is a karzat magassága 4 m közötti értékre becsülhető. A földszinten álló oszlopok 6 m-esre becsülhető magassága minden bizonnyal meghatározza a karzat járószintjének magasságát is. Erre vall a karzatra vezető két oldalsó lépcső meredek emelkedési szöge és a lépcsőházként szolgáló

33. A raguzai katedrális ásatási alaprajza

34. A raguzai katedrális első és második építési periódusának rekonstruált alaprajza J. Stošić szerint

35. A raguzai katedrális középkori építési periódusainak rekonstruált alaprajza Željko Peković szerint

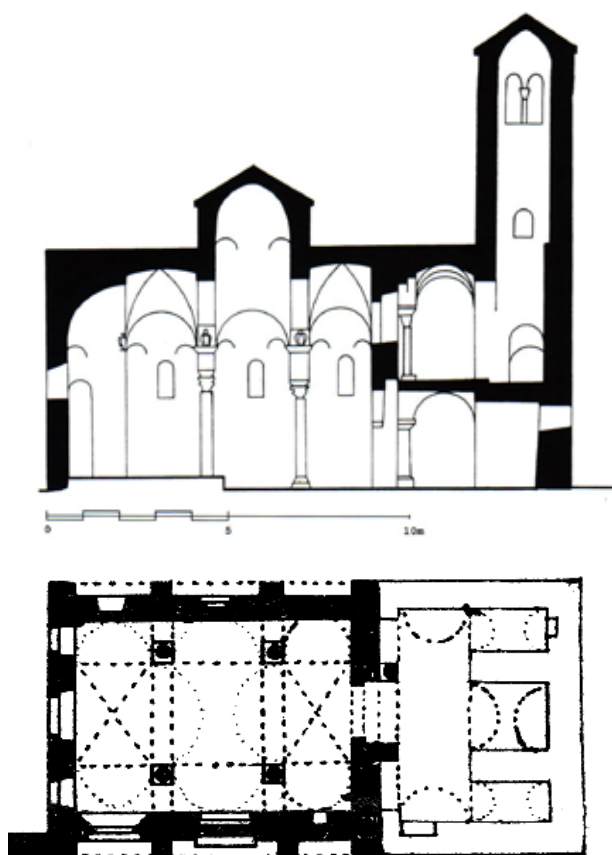
mellékterek alaprajzi hossza is. Összességében tehát a templom kétszintes mellékterei hozzávetőlegesen 10 m magasra emelkedtek. A mellékterek vastkos harántfalai még egy funkcióval bírhattak: a központi tér boltozatának oldalsó megtámasztásában is fontos szerepet játszhattak. A 3 m széles központi tér boltozata legalább 1,5 m magas lehetett, amihez még hozzáadódott a boltozat szerkezeti vastagsága, így a központi tér párkánymagassága 12 m körüli értékben határozható meg, ami megegyezik a tér falvastagságokkal együtt mért teljes hosszával. Ez a magassági érték a központi tér főhajójában igen karcsú, 1:4 térarányt eredményezett.

A templom négy oszlopa által kijelölt négyzeti terének jelentőségét kiemelik a feléje nyitott oldalsó földszinti mellékterek is, amelyek mintegy keresztházat alkotnak. A déli melléktérből egy később befalazott ajtó nyílt kifelé. A keleti oldalon a központi térből kiugró szentély nyugati pandanjaként a nyugati középső melléktér közel négyzetes alaprajzú, szintén a központi tér felé megnyíló, előcsarnok funkciójú téregysége jelenik meg. Ezek a mellékterek a négy központi oszloppal együtt az alaprajznak centrális jelleget adnak.

Atha comes temploma lényegében két alapvető egységre tagolható: egyik a kisméretű félköríves záradéku apszissal lezárt, téglalap alaprajzú, négy oszlopra boltozott központi tér, a másik az ezt U alakban körülvevő emeletes mellékterek rendszere.

Figyelemreméltó a templom 11. századi külső falsíkjainak jó állapotban fennmaradt díszítése is. Az apszist és a hosszház oldalfalait sűrűn elhelyezett, széles, lapos lizénák tagolják. Ez minden bizonnyal egy vakárkados faltagolás maradványa. A hosszház falait tagoló vakárkádok a templom belső tagolását követték.

A 11. századi kaposszentjakabi templom tér szerkezete egy Dalmáciában és Horvátországban a 11. században elterjedt templomtípussal hozható kapcsolatba. Az épület típus talán legkorábbi példája lehet Željko Peković szerint a raguzai székesegyház első periódusa. A 971-ben épült Szent Balázs templomot ő egyhajós, egyenes szentélyzáródású épületként rekonstruálta, melynek belső terében négy pillér tartott egy kupolát. Véleménye szerint a 11. század

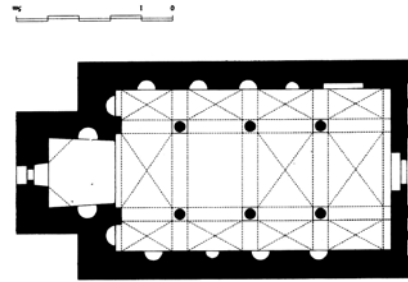
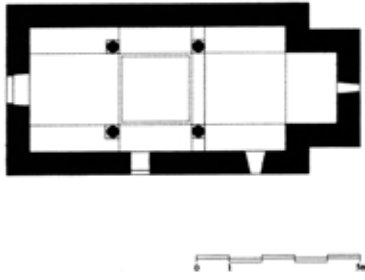
36-38. A zárai Szent Lőrinc templom

elején az érsekség rangjára emelkedő katedrális nagyméretű háromhajós bazilikává alakították, olyan módon, hogy a 10. századi templomot kelet és nyugat felé meghosszabbították, kétoldalt pedig mellékhajókkal bővítették, de a főhajó eredeti boltozati rendszerét megtartották. 1012-ben helyezték el Szent Zenobius és Szent Zenobia ereklyéit a katedrális szentélyében, 1026-ban pedig Szent Balázs ereklyéit helyezték el a templomban. A középkorban és a 17. században többször átépített templom maradványai csak ásatásokból ismertek, és az ásatást vezető J. Stošić még másképpen rekonstruálta a templom építéstörténetét. Véleménye szerint az első, templom egy nagyméretű, háromhajós bazilika volt, amit a 11. században beboltoztak, és csak ekkor épült fel a bazilika főhajó oldalfalai mentén a boltozatokat és a kupolát tartó oszlopsorok.⁹ Mint látjuk a templom 10. századi formájának rekonstrukciója vitatott, de a 11. század elején kialakult állapot már egyértelműbb, ez pedig a főhajónak a falak mellé épített oszlopokra támaszkodó boltozati rendszerével és a mellettük kialakított mellékhajókkal több rokon vonást is mutat a kaposszentjakabi templommal.

A 10-11. századi raguzai székesegyházzal ellentétben ma is áll a 11. századi zárai Szent Lőrinc templom. A épület központi terében négy, az oldalfalaktól mindössze 70 cm-re álló oszlop tartja a két kelet-nyugati irányú árkádsort és a központi kupolát. Az árkádok és az oldalfalak közti keskeny térszakaszokat félkupolák, a főhajó keleti és nyugati boltszakaszát élkeresztboltozatok fedik. A főhajó keleti végét félkupolával fedett egyenes záródású szentély zárta le, a templom nyugati végéhez pedig egy később, de még a 11. század folyamán hozzáépített emeletes előcsarnok csatlakozott. A emeleten elhelyezkedő karzatról ablak nyílt a templom főhajójába, és az előcsarnok nyugati felének középső szakasza felett harangtorony emelkedett.¹⁰

9 Žlejkó Peković: Développement de l'ensemble de la cathédrale de Dubrovnik. In: Hortus Artium Medievalium 1/1995. 162-167. 162-165.

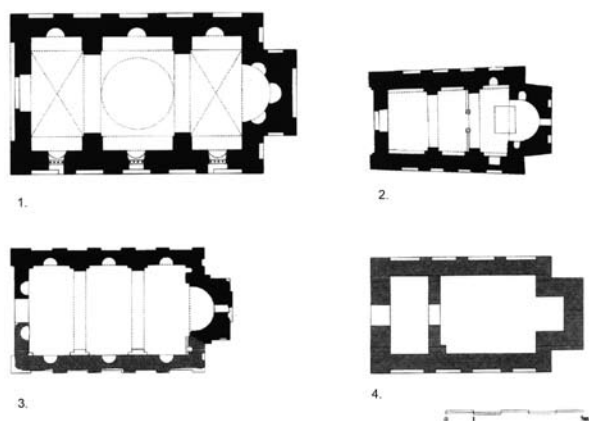
10 Slobodan Ćurčić: Architecture in the Balkans from Diocletian to Süleyman the Magnificent. New Haven – London 2010. 438-439.

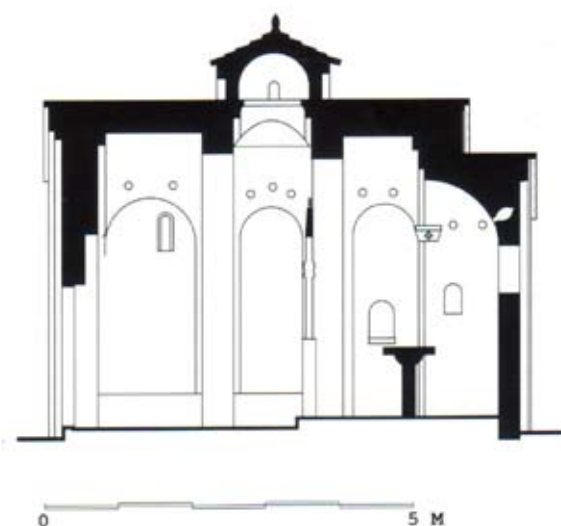
39-41. Spalato, Szent Miklós templom

42-44. Trau, Szent Borbála (egykor Szent Márton) templom

45. Egyhajós kupolás teremtemplomok Dalmáciában: 1) Omiš-Priko Szent Péter, 2) Lopud, Keresztelő Szent János, 3) Kutí Szent Tamás, 4) Panik

46. Omiš-Priko, Szent Péter templom

47-48. Lopud, Keresztelő Szent János templom

49-50. Lopud, Szent Miklós templom

51. Kalomata, Szent Miklós templom

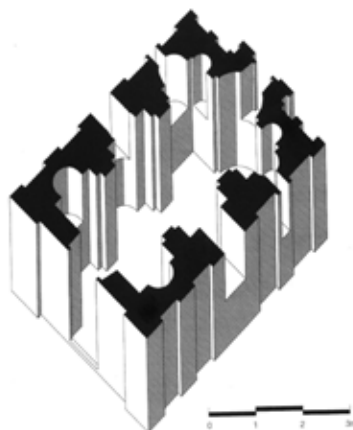
Szintén a 11. századra keltezhető a trauai Szent Borbála (korábban Szent Márton) templom. A 7x12,7 m-es épületet három pár oszlop tagolja három hajóra, de a mellékhajók mindössze 1 m szélesek. A boltszakaszokat keresztboltozatok fedik, a főhajó harmadik szakasza kivételével, amelyet eredetileg egy mára elpusztult kupola koronázott.¹¹

E típust követi a feltehetően a 12. század közepéről származó – így a kaposzsentjakabi templomnál valószínűleg későbbi – spalato-i Szt. Miklós templom is. A téglalap alaprajzú hosszházat itt is az oldalfalak mellé állított négy oszlopra boltozták. A középső szakaszban az oszlopok által tartott kupola emelkedik, amelyet egy ablak nélküli kis torony vesz körül. A főhajó két másik szakaszát dongaboltozatok fedik. Az 1 m-nél keskenyebb mellékhajókat harántdongákkal fedték, de a kupola melletti két boltszakasz dongái a főhajó boltozatával azonos magasságúak, így álkeresztházat képeznek, amely a templom külső tömegformálásában is megjelenik.¹²

Ezeknek a miniatűr, kupolás bazilikáknak egyszerűsített változatai a tengerparti Horvát-Dalmát illetve hercegovinai területen elterjedt

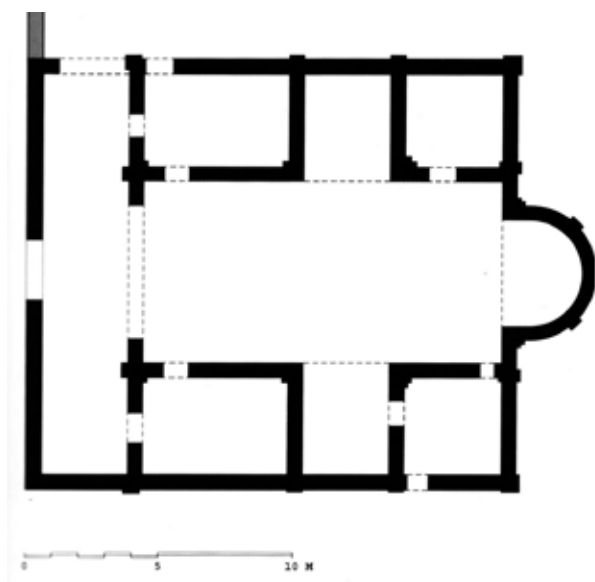
52. Ston, Szent Mihály templom, freskórészlet

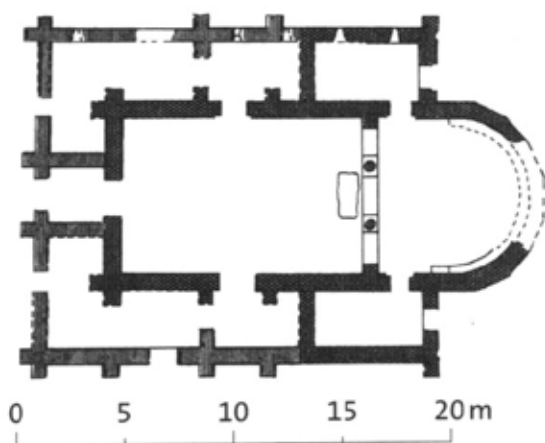
53-54. Ston, Szent Mihály templom

11 Ćurčić 2010. 444-445.

12 Ćurčić 2010. 447-449.

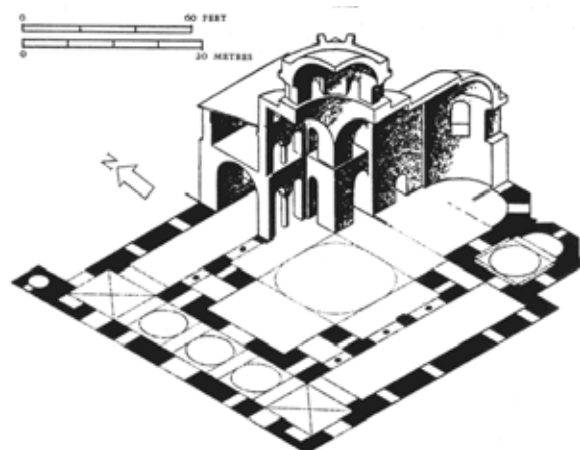
55. Trebinje St. Peter de Campo apátság temploma

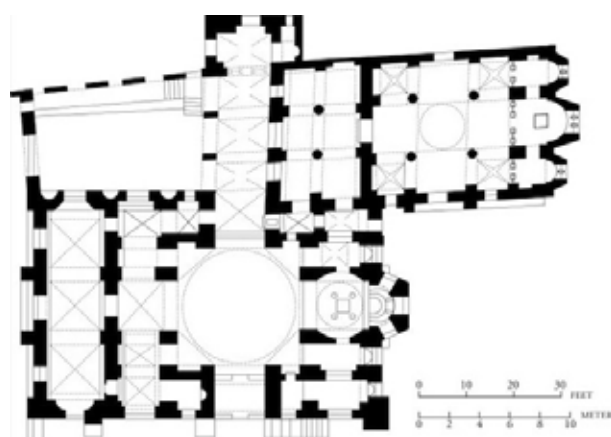
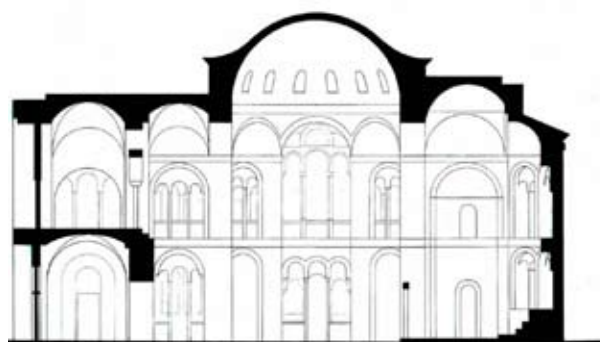
56. Reculver, apátsági templom

11. századi egyhajós, kupolás templomok is: a stoni Szt. Mihály, az Omiš-priko Szent Péter, a lopudi Keresztelő Szent János és a Szent Miklós, a kalamotai (Kolučep) Szent Miklós és Szent Mihály, a kutii Szent Tamás, a raguzai Szent Lukács templom is.¹³ A stoni Szt. Mihály templom 1080 körülre keltezett freskója az egyházat alapító, 1046-1081/82 között uralkodó Mihályt, Duklja királyát ábrázolja, amint egy templommodellt ajánl fel. Az ábrázolt modell nem egyezik meg teljesen a Szent Mihály templom formájával, bár ez is egy háromszakaszos, vakárkádokkal tagolt homlokzatú épület, de középső szakasza felett egy kupola-tornyocska jelenik meg nyugati homlokzatához pedig két

¹³ Čurčić 2010. 507.

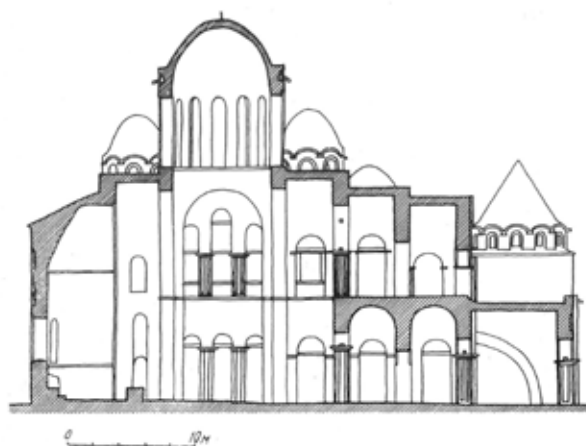
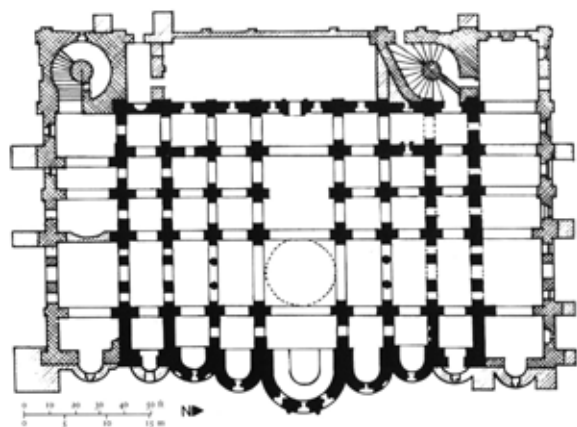
57. Thesszaloniké, Hagia Sophia

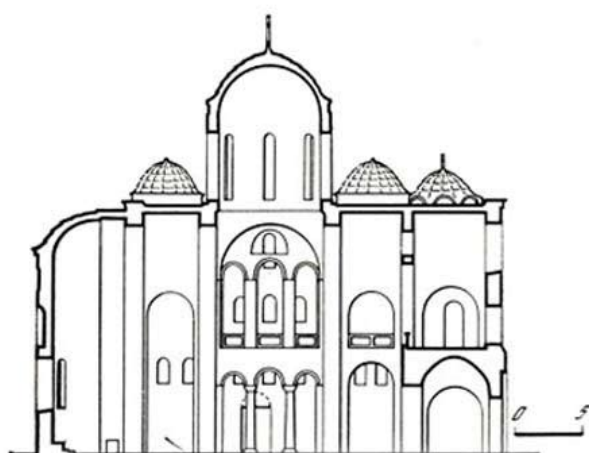
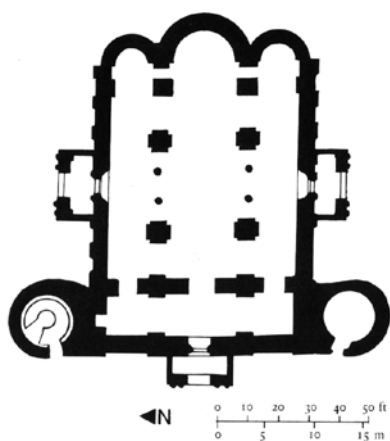
58-59. A Hosios Lukas monostor katholikonja

szintes vakárkádokkal tagolt torony csatlakozik.

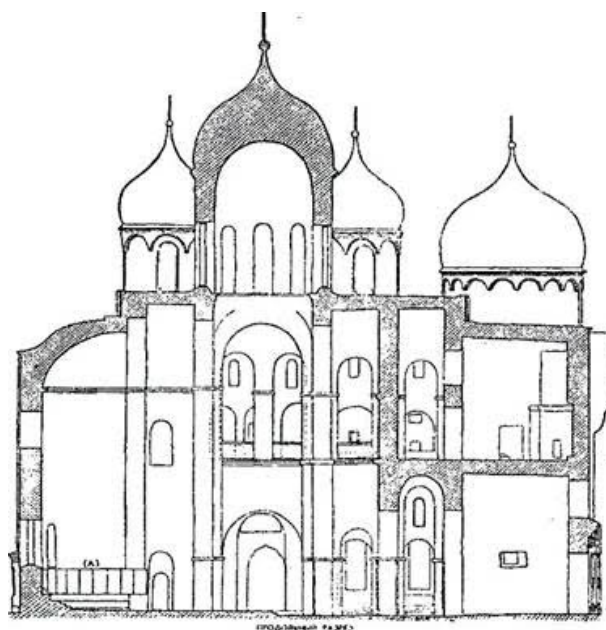
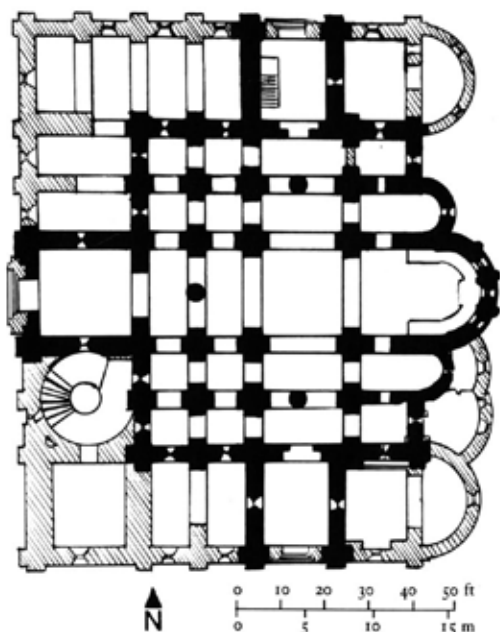
Az adriai partvidék 11-12. századi építészetében a nagyméretű bazilikák és a többkaréjos alaprajzú centrális templomok mellett meghatározó szerepet játszottak ezek a téglalap alaprajzú miniatűr, kupolás bazilikák illetve azok derivált egyhajós, kupolás változatai. Ezek tér- és

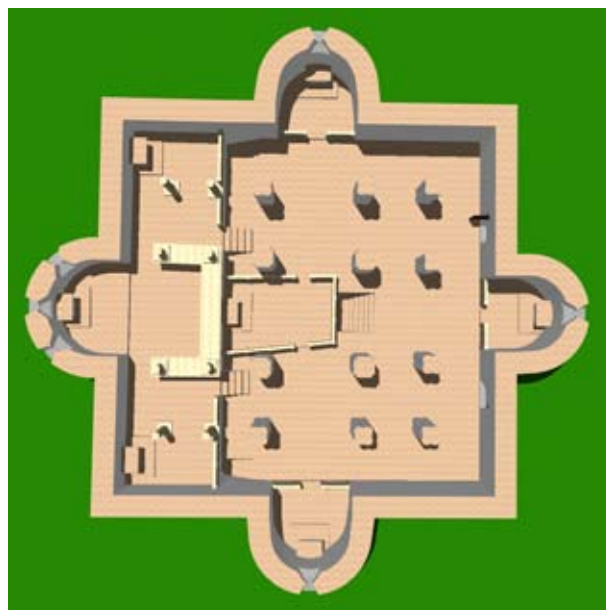
60-61. Kijev, Szent Szófia székesegyház

62-63. Csernyigov, Krisztus Színeváltovázása székesegyház

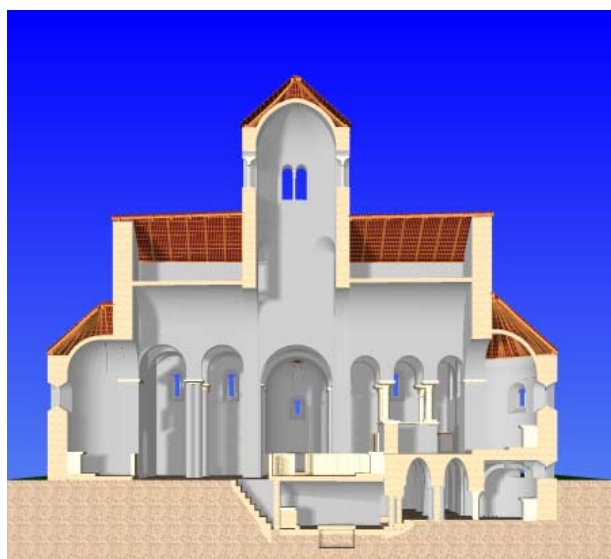
64-65. Novgorod, Szent Szófia székesegyház

69. Feldebrő, a Szent Kereszt apátsági templom rekonstruált 11. századi alaprajza

70. Korinthoszi oszlopfő a feldebrői apátsági templom altemplomából

66-68. Feldebrő, a Szent Kereszt apátsági templom rekonstruált 11. századi metszetei

tömegformálása átmenetet alkot a nyugati kereszténységben ebben a korban jellemzővé vált bazilikális templomterek és a keleti kereszténység kupolás kilencosztatú terei között.

A régióban találkozunk ennek az egyszerű térformának a kaposszentjakabi templomhoz hasonló mellékterekkel bővített változatával is. A hercegovinai Trebinje St. Peter de Campo bencés apátságának 11. századi szent Péter temploma csak ásatásból ismert. Az épület egyhajós, téglalap alaprajzú középterét keletről félköríve apszis, a másik három oldalról mellékterek határolták,¹⁴ amelyek elrendezése megegyezett a kaposszentjakabi mellékterek

¹⁴ Čurčić 2010.

71-73. Szekszárd, a Szent Megváltónak szentelt apátsági templom 11. századi építési periódusának rekonstrukciója

74. Feltehetően, a szekszárdi apátsági templomból származó korinthuszi oszlopfő Mohácsról

alaprajzi rendszerével. E mellékterek leginkább a bizánci templomépítészetben a 6. század óta jelen lévő, a kupolás központi teret U alakban övező mellékterekből származtathatóak, bár ez a tereprendezés nyugaton is megjelent már a 7. századi angolszász reculveri templom körül a 8. században kiépült mellékterek rendszerében.¹⁵ A kaposszentjakabi mellékterek feletti, a központi tér felé ikernyílásokkal megnyitott empóriumok eredete egyértelműen Bizánc felé mutat: az elrendezés legfontosabb előképe a 7. században épült Thesszalonikéi Hagia Sophia templom lehetett,¹⁶ de hasonló megoldás a 11. század első negyedéből is ismert a Balkánról: a Delphoi melletti Hosios Lukas monostor katolikonjáról.¹⁷ Ez az empóriumos mellékterekkel gazdagított templomtípus terjedt el a Kijevi Rusz és Novgorod építészetében is a 11. század első felében: a kijevi (1018-1037),¹⁸ csernyigovi (1017 után),¹⁹ valamint a novgorodi (1045-1062)²⁰ székesegyházaknál.

15 Matthias Untermann: *Architecture im frühen Mittelalter*. Darmstadt 2006. 76-77.

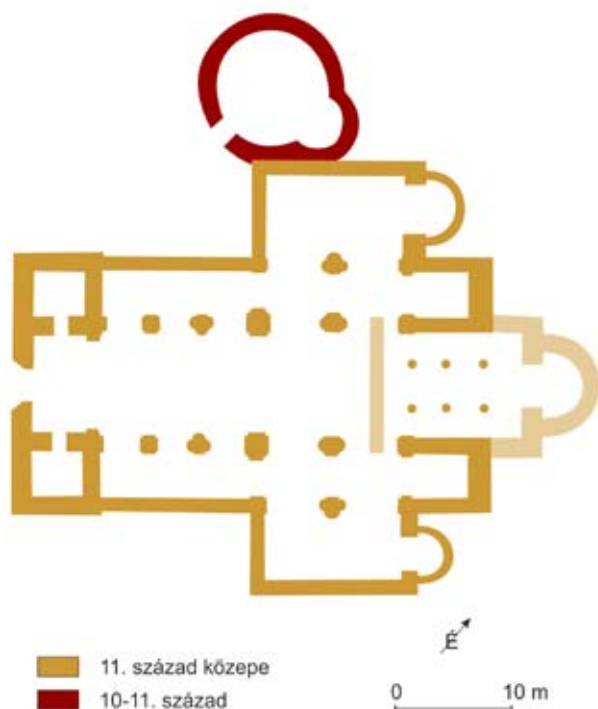
16 Ćurčić 2010. 258-260.

17 Ćurčić 2010. 383-387.

18 Georg Herald Hamilton: *The Art and Architecture of Russia*. New Haven – London 1983. 23-30

19 Hamilton 1983. 31-34

20 Hamilton 1983. 39-42

75. A veszprémi Szent Mihály székesegyház 11. századi periódusának rekonstruált alaprajza

76. Ádám Iván fényképe a 20. század elején lebontott középkori veszprémi székesegyház déli empóriumárcádjainak feltárásól

77. Korinthoszi oszlopfejezet a veszprémi székesegyházból

A kaposszentjakabi templom külső homlokzatainak vakárkádos díszítése valószínűleg ugyanonnan ered, ahonnan a térszerkezete is. Ez a homlokzattagolás a későrómai építészetből a koraközépkorra átöröklődő motívum volt, amely különösen kedveltnek számított Dalmácia és Horvátország 11-12. századi építészetében. A régió emlékei közül ilyen külső faltagolás jellemzi az egykori traui Szűz Mária,²¹ a Spalato-poljudi Szentháromság,²² a Spalato-vari Szent Miklós,²³ a stoni Szt. Mihály,²⁴ az Omiš-prikoi Szent Péter,²⁵ a kalomatai Szent Miklós, a lopudi Szent Miklós és Keresztelő Szent János,²⁶ a kutii Szent Tamás²⁷ és a paniki²⁸ templomokat.

A 11. század középső szakaszának magyarországi építészetében nem áll egyedül Atha comes kaposszentjakabi temploma, sem Adria-vidéki művészeti kapcsolatrendszerét, sem a hosszanti és centralizáló elrendezést vegyítő szerkezetét, sem az empóriumait tekintve. Az 1050-60-as

21 Ćurčić 2010. 444.

22 Ćurčić 2010. 447-448.

23 Ćurčić 2010. 447-449.

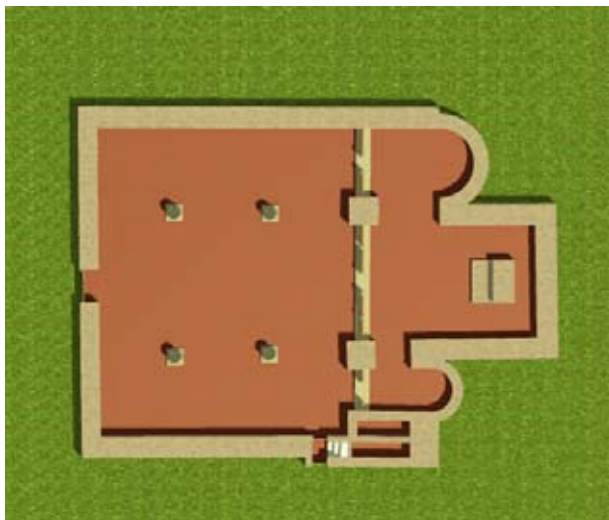
24 Ćurčić 2010. 459-460.

25 Ćurčić 2010. 460-461.

26 Ćurčić 2010. 461-462.

27 Ćurčić 2010. 461, 463.

28 Ćurčić 2010. 461, 463.

78-80. A visegrádi Szent András monostor 11. századi templomának rekonstrukciója

81. A visegrádi Szent András monostor rekonstruált empóriumpillér-fejezete és vállköve

82. A visegrádi 11. századi plébániatemplom rekonstruált karzatpillére és vállköve

83. *Csavart pálcstagokkal díszített oszloptörzs a visegrádi Szent András monostor templomából*

években, I. Béla által épített feldebrői és szekszárdi bencés apátsági templomok centrális alaprajzon felépített bazilikális épületek voltak, analógiáik elsősorban Közép-Itália adriai partvidékéről, Ancona térségéből, illetve a dalmáciai Zarából ismertek.²⁹ Az empórium szintén megjelent e korszak két fontos, szintén az uralkodócsaládhoz köthető templomépületén: a történeti hagyomány szerint Szent István özvegyéhez, Gizella királynéhoz köthető veszprémi

²⁹ Buzás Gergely: A szekszárdi apátság temploma a középkorban. in: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk.: Kollár Tibor. Budapest 2010. 554-603. 555-567.

84. *11. századi oszloptörzs San Benedetto in Polirone apátságának Szűz Mária oratóriumában*

székesegyházon³⁰ és az I. András által emelt visegrádi ortodox apátsági templomon.³¹

Ezt az építészeti kört kőfaragványaik is szorosan összefűzik egymással és a kaposszentjakabi templommal. A kaposszentjakabi oszlopfejezet rokonait Feldebrőről, Veszprémből, egy Mohácsról előkerült, de feltehetően Szekszárdról származó fejezetről,³² a visegrádi apátsági templom műhelye által emelt plébániatemplomból,³³ továbbá az óbudai Szent Péter prépostsági templomból,³⁴ Esztergomból és Pécsről³⁵ ismerjük. A csavart törzsű, pálcstagokkal díszített oszloptörzs rokona Visegrádon maradt még fenn.³⁶ A kaposszentjakabi empórium vállkőformáinak és az azokat tartó nyolcszögű pilléreknek távolabbi analógiái ugyan a visegrádiak,³⁷ de alapformáikban mégis sok rokon vonást mutatnak. A visegrádi nyolcszögű pillér- és vállkőformák feltűnnek még Feldebrőn,³⁸

85. A visegrádi 11. századi plébániatemplom rekonstruált karzatoszlopának fejezete

30 Fülöp András – Simon Anna: Az 1907-1910. évi átépítés során megismert középkori veszprémi székesegyház. in: Aedes Jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újraszentelésének tiszteletére. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László, Veszprém, 2011. 39-61. 48.; Tóth Endre – Buzás Gergely: Magyar építészet 1. A rómaiaktól Buda elfoglalásáig. 2. kiadás Budapest, 2016. 64.

31 Buzás Gergely – Eszes Bernadett: XI. századi görög monostor Visegrádon. in: Középkori egyházi építészet Erdélyben IV. Szerk.: Szócs Péter Levente – Adrian Andrei Rusu, Satu Mare 2007. 49-93. 55-62.

32 Buzás 2010. 575-576.

33 Tóth Sándor: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez. in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre, Budapest 1994. 54-64. 77.

34 Tóth 1994. 78.

35 Tóth Sándor: A 11-12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai. in: Paradisum Plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre, Pannonhalma, 2001. 229-266. 235-236.

36 Buzás 2007. 58., 16. kép. A visegrádi oszloptörzs tagolásának profilja a kaposszentjakabinál egyszerűbb, pusztán pálcstagokból áll. A kaposszentjakabi oszloptörzs pontosabb analógiái a lombardiai San Benedetto in Polirone apátságának Szűz Mária oratóriumában találhatóak, melyet Bonifacio di Canossa gróf a 11. század közepén építtetett. (Tóth 2001. 234).

37 Tóth 1994. 72-77.; Buzás 2007. 57-58, 87-91.

38 Tóth 1994. 57.

Pilisen,³⁹ Szekszárdon,⁴⁰ Székesfehérváron,⁴¹ Dombón⁴² és Sárvármonostoron⁴³ is.

Atha comes kaposszentjakabi temploma Magyarország igen nagy mértékben elpusztult 11. századi építészeti emlékének különlegesen sok eredeti részlet megőrzött darabja. Igen összetett szerkezete, gazdag kőfaragványanyaga, a királyi építkezésekhez igazodó művészeti kapcsolatrendszere jól mutatja a korszak ispáni rétegének magas szintű reprezentációs ambícióit, amely korántsem lehetett független e rétegnek a krónikákból jól ismert politikai ambícióitól. A templom kis mérete ugyanakkor jelzi alapítójának az uralkodókhoz képest jóval szerényebb anyagi lehetőségeit is.

39 Tóth 1994. 76.

40 Buzás 2010. 575.

41 Tóth 1994. 77.

42 Nebojsa Stanojev: A dombói Szent György-monostortemplom román-kori árkádjai. in: Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Szerk.: Kollár Tibor. Budapest 2010. 635-669. 659-668.

43 Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre, Pannonhalma, 2001. 412. V.6. (Tóth Sándor)